

Музика Анатолій Ананійович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ⁹

І. Актуальність теми дослідження. Давно це було, влітку 1998 р. Тоді я передав примірник своєї докторської дисертації опоненту Закалюку Анатолію Петровичу, який сказав: “Будемо вчитися”. Те саме і я відчуваю завжди, коли торкаюся чергової дисертації. Так відбулося і цього разу...

Цю дисертацію я опрацьовував як опонент у березні 2020 р. – під час всесвітнього карантину, зумовленого COVID-19. Без перебільшення, наразі йде боротьба за життя. Є реальним той факт, що у цій боротьбі також проявляють свою силу (або слабкість), випробовуються на міць різні ідеології. Нині кожна людина повною мірою дізнається, як її держава до цього дбала про здоров'я населення. Стає зрозумілою спроможність (чи неспроможність) держави впоратися з бідю. На жаль, маємо значні втрати, що наростають з плином часу. Але основні випробування ще попереду. І тут ми говоримо про своє: “За державу образливо”.

У зв'язку з глобальною пандемією коронавірусу захист дисертації з 10 квітня був перенесений на невизначений строк. І коли цей захист відбудеться – поки що невідомо. Але він обов'язково відбудеться і завершиться, на мою думку, успішно. Карантин не зупинить наш розвиток. Актуальність багатьох наукових досліджень, зокрема проблеми ідеології, неодмінно залишатиметься на порядку денному теперішнього і прийдешніх поколінь. Навіть з урахуванням того внеску в юридичну науку, який зробила Коломієць Юлія Юріївна. Того внеску, який вирізняється і суперечливими, і не завжди переконливими, або ж доволі спірними думками. Така доля першопрохідців.

Свого часу великий українець російського походження **Микола Михайлович Амосов** закарбував зокрема такі думки:

“Многие, после марксизма, говорят: не нужна идеология. Не могу согласиться: нужна. Любое разумное действие предусматривает цель. Идеология – цель для общества, расписанная на каждого гражданина...”

Перейдем к тому, ради чего начата статья. **Способна ли наука** помочь Украине в выборе и реализации идеологии? Опыт говорит: пока не помогала. Существуют, правда, политологи и институты, но что-то я не вижу в их деятельности

⁹ В основу публікації покладено витяг із відгуку автора (офіційного опонента) на дисертацію Коломієць Юлії Юріївни “Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України”, подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Дисертація успішно захищена влітку 2020 р. в Національному університеті “Одеська юридична академія”.

ничего, кроме расчета хитрых шагов для достижения властями их эгоистических целей”.

(Зі статті академіка НАНУ і АМН М.М. Амосова: “Идеология для Украины”. “Зеркало недели”. 1997. № 16. 18 апреля).

Отож, будемо сподіватися, що праця Ю.Ю. Коломієць бодай якоюсь мірою допоможе владнати (актуалізувати) певні проблеми у галузі кримінального права.

...

Окрім положень наукової новизни, необхідно виділити зокрема і такі раціональні “зерна” дослідження, які “розсіпані” по тексту дисертації.

1. Вдало розглянуті сучасні проблеми методології наукових досліджень у сфері правознавства.

2. У дисертації помітно відображена Одеська наукова школа кримінального права і кримінології, зокрема праці таких її представників, як професори В.М. Дрьомін, Є.Л. Стрельцов, В.О. Туляков.

3. Заслуговує на схвалення дослідження проблеми “незлочинного населення” шляхом анкетування відповідної категорії громадян, яке проводились авторкою в 2017 році (С. 115–116). Окрім самостійного значення цього соціологічного аспекту дисертації, що має виходи на проблеми причинності в кримінології, його цінність посилюється застосуванням порівняльно-правового методу. Результати проведеного анкетування аналізуються з урахуванням іншого, аналогічного дослідження, яке у 1925 р. здійснив професор М.М. Ісаєв.

4) Імпонує нове, авторське прочитання аналізованої ознаки поняття злочину: **“...суспільна небезпека злочинного діяння проявляється не в тому, що приватні інтереси перетворюються в публічні, через те, що громадяни не в змозі самостійно захистити свої права, а в тому, що якщо посягання спрямоване на блага і цінності, які мають важливе значення для кожної людини, в суспільстві виникає відчуття соціального страху”** (виділено мною – А.М.). – С. 207.

У цьому аспекті цікавими є (не лише для науковців, а й для української влади, політиків) результати оригінального соціологічного дослідження (експерименту), проведеного упродовж 14-ти місяців у межах відомої програми “Свобода слова”, під час якого діагностувалася тріада емоцій – страх, приниження і надія [Шустер Савик. Свобода слова против страха и унижения. Социальный эксперимент в прямом эфире и первая карта эмоций Украины. К.: Брайт Стар Паблшинг, 2018. 304 с.]. Минулого року я опрацював це дослідження і не пошкодував.

5) Критичний аналіз питання щодо преамбули галузевих кодексів (С. 271–279). Особливо вражає, скільки не читай і скільки потім не роздумуй про це, преамбула Житлового кодексу Української РСР 1983 р. – як пам’ятник радянщині.

6) Цілком слушно дисертантка наголошує на шкідливості конкуренції норм кримінального та кримінально-процесуального права:

“Останнім часом кримінально-процесуальне право “прагне” до самостійного існування, у відриві від кримінального права..”

Неузгодженість кримінального права і процесу свідчить про слабкість держави і неготовність її ефективно запобігати злочинам. Будь-які реформи та

нововведення будуть неефективними та марними без загальної ідеології у сфері протидії злочинності” (С. 19 автореферату; С. 123).

Зі свого боку хочу проілюструвати цю проблему кількома прикладами. Причому необхідно підкреслити, що конкурують не лише норми кодексів, а й норми окремих законів з нормами КК України. На шкоду кримінально-правовому регулюванню нерідко вносяться зміни до інших законів, які суперечливо пропонують вирішувати питання про кримінальну відповідальність по-іншому.

Приклад перший. КК України передбачає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули певні строки, зокрема: три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі (ст. 49). Саме таким злочином є, наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ч. 1 ст. 164 КК України).

Натомість КПК України нівелює положення кримінального закону у цій частині:

“Строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру становить:

2) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо злочину невеликої або середньої тяжкості” (ч. 1 ст. 219).

Такий підхід законодавця дозволяє злісним аліментникам легко уникати кримінальної відповідальності.

Приклад другий. Відповідно до примітки ст. 164 КК України під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду, які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за **три місяці** відповідних платежів.

Усупереч Кримінальному кодексу України Закон “Про прокуратуру” від 14 жовтня 2014 р. це питання вирішив на свій лад – у спосіб доволі милостивий та гуманний. Така заборгованість у часі має перевищувати **дванадцять місяців**:

“Стаття 42. Підстави звільнення Генерального прокурора з адміністративної посади та припинення його повноважень на цій посаді

1. Генеральний прокурор звільняється з адміністративної посади Президентом України за згодою Верховної Ради України:

...3) у разі наявності заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред’явлення виконавчого документа до примусового виконання”.

{Частина першу статті 42 доповнено пунктом 3 згідно із Законом № 2475-VIII від 03.07.2018}.

Цікаво знати, на кого це було розраховано? Поза сумнівом і без перебільшення: на якогось боржника-аліментника, що претендував на посаду Генерального прокурора України. Цей факт свідчить не про якусь конкуренцію норм, а про відвертий цинізм, абсолютну аморальність законодавця.

...

IV. У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, слід звернути увагу на окремі протиріччя, спірні положення, які, на мою думку, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту дисертації.

1. Щодо феномена Бога в ідеології. Не заперечуючи важливого значення пізнання ідеї про Всевишнього, слід визнати, що дисертація перевантажена увагою до проблеми телеологічного світогляду. У ній виразно домінує релігійно-богословське вчення про детермінованість поведінки й життя людини волею Бога. Ідея про існування двох світів є визначальною для авторки. Через усю дисертацію “тягнеться червона нитка симпатії і прихильності” (Йоганн Вольфганг Гете) до Божественного.

Йдеться зокрема про таке.

“Філософсько-світоглядним підґрунтям методології науки кримінального права має бути ідея про існування двох світів: одного світу, створеного людиною, іншого світу Творця і душі всього живого” (С. 46 дис., с. 11 автореферату).

При цьому залишаються не розкритими такі гіпотетично вразливі для віруючих питання:

до прихильників якої релігії належить авторка?

яку богословську теорію походження релігії вона сповідує?

який напрям теїзму вона відстоює (монотеїзм – єдинобожжя, політеїзм – багатобожжя, чи генотеїзм)?

Важливо застерегти: будь-яка відповідь матиме наслідком засудження дисертантки з боку віруючих, котрі виражатимуть інші погляди на ці питання.

Тут постає також формальне питання системного характеру: чому йдеться лише про методологію науки власне кримінального права, а не правознавства загалом, точніше – будь-якої галузі науки? Але головне в іншому – чи не на шкоду буде такий підхід для світського наукового пізнання?

Дисертантка стверджує: “Очевидно, що в основі Конституції України лежить ідеологія, яка спирається на божественне походження світу” (С. 165).

Слова преамбули Конституції України “усвідомлюючи відповідальність перед Богом” означають, на думку авторки, що це – “ідея про створення світу Богом” (С. 271).

Такий висновок є надуманим. Якщо, наприклад, людина перехрестилася, чи завітала до храму, чи освятила квартиру, це не означає, що вона – обов’язково віруюча.

Пригадаймо, в яких історичних умовах вирішувалася доля Конституції 1996 р. Це була Верховна Рада II скликання (11 травня 1994 – 12 травня 1998). Парламентські вибори 1994 р. проходили за мажоритарною виборчою системою. КПУ того часу – потужна політична сила, комуністи перемогли в 85 з 450 виборчих округів, сформували найбільшу фракцію у Верховній Раді та керівництво парламенту, отримали “портфелі” керівників ключових парламентських комісій.

І тому дисертантка має відповісти на запитання: як це безбожники-комуністи спромоглися повірити в Бога та “усвідомили відповідальність перед Богом”?

Переконали, що згадку про Бога у преамбулі Конституції вжито як символ добрих намірів народних депутатів України, вияв одного із багатьох компромісів,

що супроводжували ухвалення Основного Закону. Це данина споконвічній народній традиції, яку шанують навіть атеїсти (колись – приховано, а тепер відкрито).

Аналізовані висновки дисертантки спростовуються також конституційними нормами:

“Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова...”.

“Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність...”.

Серед положень наукової новизни одержаних результатів знайшла відображення така думка здобувачки:

“обґрунтовано, що раціональність кримінально-правової ідеології повинна виражатися в розумному балансі інтересів особистості, суспільства, держави при мінімумі витрат, з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Боже-ственого (Духовного)–Природного–Людського” (С. 13 дис.).

Запитую: а що робити атеїстам? Вони ж не вписуються в таку ідеологію, а тому не сприйматимуть її.

Пригадаймо епізод із кінофільму “Стережись автомобіля!”. Під час купівлі-продажу, по суті, викраденого автомобіля – на березі моря, в салоні “Волги” відбувся діалог між Дєточкіним (героєм Інокентія Смоктуновського) і пастором, якого зіграв Донатас Баніоніс:

– ...И вы верите в Бога?

– Все люди верят. Одни верят, что Бог есть, другие верят, что Бога нет. И то, и другое недоказуемо. Будете пересчитывать?”.

Яскравий приклад агностицизму. І тому дивуюся, як тодішня цензура надала радянським атеїстам можливість засумніватися у відсутності Бога.

Ще в радянські часи я прочитав романи “Майстер і Маргарита” Михайла Булгакова та “Плаха” Чінгіза Айтматова... У них змальовані зокрема біблійні сюжети. Вони мене дуже вразили, але тоді бракувало відповідних знань (не був знайомий зі Святим Письмом) і я мало що зрозумів. Це може свідчити про силу Біблії, хоча вона не змінила мій світогляд.

Знову повертаюся до мудрості М. Амосова:

“Ідеологія – это словесная формула, предлагающая оценки и действия для гражданина и государства, получившая распространение в обществе. Она призвана расставить людей, определить их взаимоотношения и внушить, что все делается правильно – для них и для будущих поколений. (А теперь еще и для природы).

Состав идеологии: мораль, ценности, распределение собственности, информации и власти. А также объяснение причин для всего этого – от Бога или от науки...

...Возрастал у людей разум, расширялся круг наблюдаемых явлений, поиск причин для них привел к необходимости найти “причины всего сущего”. Ее и обозначили словом Бог. Наверное, это было самое главное изобретение человека...

Существует ли Бог? Да, существует. Он выдуман, но внедрен обучением, в виде моделей из нейронов, в разумы миллиардов людей и распечатан в массе книг. Бог материален больше, чем вещи, он управляет историей!”

З таким трактуванням розуміння Всевишнього (Бога) я цілком згоден. Аналогічно – і з трактуванням Бога, як його розумів німецький філософ Людвіг Андреас Феєрбах.

У 2017 р. дисертантка провела анкетування 510 громадян України. На питання: “Хто або що допоможе вийти Україні з кризи?” **семеро респондентів** запропонували свої варіанти виходу з кризи: на їхню думку, з кризи Україні допоможе вийти Бог (С. 131). Тобто загалом люди правильно міркують: на Бога надійся, а сам не зівай.

Все мною викладене не означає заперечення віри в Бога на користь формування державної ідеології, і зокрема – кримінально-правової ідеології. Основне у цій справі полягає в тому, аби не порушити баланс свідомого вибору людини і релігійного впливу на неї. Вважаю достатнім буде керуватися конституційною формулою “...усвідомлюючи відповідальність перед Богом...”.

Під час захисту дисертації не вбачаю продуктивним розпочинати дискусію щодо проблеми походження світу, про існування (чи заперечення існування) Бога.

2. Щодо некоректного сприйняття дисертанткою принципу верховенства права. Дисертантка розрізняє принципи кримінально-правової ідеології та принципи кримінального права. Не заперечую такого підходу. Але не можу погодитися з авторським розумінням принципу верховенства права, який вона протиставляє принципу законності. Більше того, надає останньому перевагу.

У рубриці “наукова новизна одержаних результатів” зокрема зазначено:

“виділені та охарактеризовані такі принципи кримінально-правової ідеології: верховенство права; законність; гуманізм; справедливість; рівність; невідворотність державного реагування на протиправні діяння; доцільність правової системи держави; економія матеріальних ресурсів держави” (С. 13 дис., С. 6 автореферату).

Натомість у запропонованій системі принципів кримінального права, “яка могла би бути закріплена в чинному Кримінальному кодексі України”, (С. 262), авторка виокремлює принцип законності, залишаючи поза увагою принцип верховенства права.

Окрім того, дисертантка робить досить сумнівний висновок: “... протидія злочинності за допомогою кримінально-правових заходів має здійснюватися на підставі принципу законності. Принцип верховенства права, а не закону, на практиці може призвести до необґрунтованого застосування або незастосування кримінально-правових норм” (С. 173).

Водночас авторка суперечить собі (у цьому разі – справедливо): “...кримінально-правова ідеологія впливає на практику через наступні джерела кримінального права:

1. *Конституцію України*. Ідеологічне значення для правозастосовувачів має ст. 8 Конституції, згідно з якою в Україні визнається і діє принцип верховенства права...” (С. 354).

Сьогодні вже достатньо наукових розробок і міжнародно-правових документів, які надають можливість сформувати належне уявлення про феномен верховенства права. Та й Конституція України ілюструє у цьому питанні юридичну визначеність:

“Стаття 129. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Основними засадами судочинства є...” (і далі про законність не згадується, тому що вона іманентно присутня у всіх засадах судочинства).

27 червня 2017 року у Києві був презентований документ Європейської комісії “За демократію через право” (Венеціанської комісії) “Rule of Law Checklist”, перекладений українською з англійської як “Мірило правовладдя”. Російський варіант перекладу назви документа – “Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права”. За цим документом стрижневими елементами поняття the Rule of Law (правовладдя) є: 1) законність – включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах – включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; 5) поважання людських прав; 6) недискримінація та рівність перед законом”.

Rule of Law Checklist був ухвалений Венеційською Комісією на її 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.). Йдеться про інструментарій (мірило) для потреб оцінювання стану дотримання принципу верховенства права в окремих країнах. Це означає, що тепер ми маємо практичну можливість зрозуміти, що таке верховенство права у реальному вимірі.

Дисертантка цитує відповідний текст із моїх тез (С. 231 дис.), присвячених цій проблемі. Однак вона не використала самого документа – “Rule of Law Checklist” і, можливо, тому законність безпідставно протиставляє верховенству права і надає принципу законності перевагу порівняно з останнім.

3. Насамкінець, до уваги дисертантки пропоную низку додаткових питань, аби відповіді на них розвіяли можливі сумніви опонента й остаточно закріпити позитивне враження від прочитаного.

1) Назва дисертації “Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України” не повною мірою відображає предмет дослідження (в частині прикладних аспектів такої ідеології), хоча насправді проблема правозастосування в дисертації знайшла відображення у п'ятому розділі “Кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова практика”.

2) Нам важливо знати: яка ідеологія побудови чинного КК України? На якій ідеології має ґрунтуватися новий КК України?

3) На С. 15 автореферату читаємо: “Історично сформованими міфами кримінального права є справедливість та невідворотність покарання (кримінальної відповідальності)”. А хіба не є міфами також: мета покарання, рівність перед законом?

4) Сумнівним є положення: “Кримінально-правова ідеологія – це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права...” (п. 5 висновків автореферату – С. 26; С. 399 дис.). Чому йдеться лише про охоронну функцію? А хіба ідеологія не стосується інших функцій кримінального

права, хіба не впливає на: регулятивну, запобіжну, компенсаційну функції? Або хоча б на виховну?

5) Не згадується теперішнє функціонування робочої групи з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група) у складі Комісії з питань правової реформи, що утворена відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. Зараз відомі підходи Робочої групи до вирішення окремих питань. Наприклад, авторка – за збереження в новому КК України інституту звільнення від кримінальної відповідальності, але ніяк це не аргументує (див. зокрема: С. 17, 326 дис.; С. 22 автореферату). Натомість Робоча група, як відомо, наразі заперечує доцільність збереження цього інституту в новому КК України. Така ситуація зумовлює необхідність обґрунтування авторкою своєї позиції.

6) Стверджується, що “...людиноцентризм” може призвести до егоїзму” (С. 117). У такому разі треба виключити ст. 3 із Конституції України.

7) Відомі так звані позаправові причини існування суддівського розсуду. Нерідко можна почути або прочитати: “суддя повинен керуватися не лише “буквою”, а й “духом” права”.

У дисертації розглядається та обґрунтовується необхідність використання поняття “дух права” (С. 98 – 99). Авторка пише: “Насправді шукати потрібно і “дух”, і “букву” закону” (С. 118); “Кримінально-правова ідеологія, як дух кримінального права реалізується через усі функції кримінального права” (С. 127).

Вважаю такий підхід творчим рудиментом минулого. Мені завжди не подобався подібний “дух” (я його на дух не сприймаю). Що він означає?

Варто зазначити, що Конституційний Суд України у своїх висновках не вживає слова “дух” закону (права). А в деяких країнах конституційний суд оперує словосполученням “конституційно-правовий смисл”, тобто йдеться про смислове значення відповідної норми, а не про її “дух”. На моє переконання, це відповідає ідеї верховенства права.

8) Дискутуючи із М. В. Сенаторовим та І. І. Митрофановим, авторка не запропонувала власне розуміння вирішення питання про потерпілого у кримінальному праві (С. 194–195). У Робочій групі з цього приводу існує дискусія.

9) Яка національна ідея Українського народу? Вона згадується у дисертації багато разів (С. 40, 64, 114, 146, 290, 327, 344). Така увага до цього питання цілком виправдана. Але авторка не використала наявне розмаїття дефініцій поняття національної ідеї. І тому не з’ясовано, що слід розуміти під цим феноменом.

10) Стосовно анонімного анкетування (С. 162). У дисертації написано: “Перед респондентами було поставлено завдання: розставити перераховані нами цінності в тій послідовності, в якій вони мають значення для опитуваних”. Цей соціологічний досвід дисертантки слід визнати невдалим. Сформульовані питання анкети здебільшого стосуються сприйняття слів-синонімів, що продукує логічну невизначеність. Тому вони не можуть слугувати з’ясуванню людського уявлення про ієрархію цінностей. Це підтверджується, зокрема, відповіддю одного з опитаних: “Чесність, на мою думку, входить у порядність, безкорисливість – у милосердя і доброту. Це різні поняття, проте в моєму розумінні вони перетинаються, що робить неможливим їх ранжування по місцях (їх потрібно ставити на одне місце)” (С. 163).

Окрім того, варто пам'ятати, що відповіді залежать і від категорії респондентів (на жаль, у дисертації вони не розкриті).

В аспекті проведеного анкетування авторка цитує певні висновки В.М. Дрьоміна і стверджує, що анкетування підтвердило їх. Висновки Віктора Миколайовича не викликають заперечень, вони є правильними. Але результати анкетування аж ніяк не корелюють з висновками вченого.

Соціологія – це наука. Володіти соціологічними знаннями і практичними навичками треба для того, аби надійно застосовувати соціологічні методи дослідження, правдиво і зрозуміло аналізувати його результати та робити обґрунтовані висновки щодо розвитку (динаміки) відповідних явищ у перспективі. Слід визнати, що абсолютна більшість українських юристів (якщо не всі) не обізнані із соціологічним інструментарієм і соціологічними технологіями – ні теоретично, ні практично. Звідси – часто спостерігаємо невдалі спроби щось з'ясувати, пояснити і змодельовати (передбачити).

11) Очевидно, слід визнати непорозумінням авторську хвалу КПРС: “Радянська еліта також розуміла важливість поваги як основи міжлюдської комунікації. У Програмі КПРС було передбачено: “Партія надає великого значення вихованню високої громадянськості особистості, поваги до радянських законів і правил соціалістичного співжиття, непримиренності до будь-яких порушень соціалістичної законності, готовність брати активну участь в охороні правопорядку” (С. 167).

Ідеологія цієї партії сприяла зокрема встановленню в країні тоталітарного режиму, проведенню масових політичних репресій, Голодомору в Україні.

12) Щодо суспільної небезпеки злочину. Авторка пише: “В сучасних умовах суспільна небезпека, як ознака злочину, потребує більш глибокого аналізу і нових інтерпретацій” (С. 203). І далі розглядаються “косметичні”, редакторські правки юристів у наявних визначеннях цього поняття, які не стосуються “глибокого аналізу і нових інтерпретацій”. Натомість у вітчизняній доктрині є насправді оригінальні і продуктивні підходи щодо осмислення і розв'язання аналізованої проблеми. Йдеться про дослідження **Д. С. Азарова “Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту)”**. Див.: *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. Том 3. 2019. С. 3–18. Рекомендую Юлії Юрїївні опрацювати цей сучасний науковий доробок.

Члени Робочої групи з розробки проєкту нового КК України схиляються до думки про недоцільність використання у визначенні поняття злочину такої ознаки, як суспільна небезпека діяння. І цей підхід видається правильним. Хоча при цьому ніхто не заперечує, що будь-якому злочину обов'язково притаманна суспільна небезпека.

13) Щодо розуміння дисертанткою правового статусу людини: “...усім відомо, що у правовій державі людина, наділена правами, має відповідні обов'язки, які вона повинна виконувати” (С. 218). Проте ця формула не є абсолютною. Не завжди суб'єкт у певних суспільних відносинах має одночасно і права, і обов'язки. Чи наполягає дисертантка на своєму висновку? Підказую: зверніться до цивільного права і процесу.

14) Дисертантка стверджує: “Метою кримінально-правової ідеології має бути підвищення авторитету кримінального права” (С. 12 дис.); “підвищити

авторитет кримінального закону можна шляхом створення маленького Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь” (С. 226). А як це зробити? Адже у запропонованій авторкою Концепції нового Кодексу нічого подібного (щодо “маленького”) не спостерігається. До того ж, варто говорити не про підвищення авторитету Кодексу (це – похідне), а про його якість.

15) На с. 327 дисертації написано таке: “**Злочини**, що містяться в Особливій частині Кримінального кодексу, **доцільно поділити на розділи** не за об’єктами кримінально-правової охорони, а за суб’єктами, що охороняються кримінальним законом, при цьому розташувати їх за принципом від приватного до більш загального: Розділ I. Злочини проти особи; Розділ II. Злочини проти суспільства; Розділ III. Злочини проти держави; Розділ IV. Злочини проти людства. В середині розділів **злочини** необхідно (можливо, на відміну від загального структурування) **поділити на глави** залежно від об’єкта кримінально-правової охорони” (виділено мною – А.М.).

У цьому фрагменті чимало “гострих кутів”, що вилазять назовні.

Як це злочини можна поділити на розділи чи на глави? Але окрім редакційних вад, маємо запитання, які стосуються суті проблеми. Що знаходиться під охороною КК: об’єкти чи суб’єкти? У якому співвідношенні перебувають поняття “об’єкт кримінально-правової охорони” і “суб’єкт кримінально-правової охорони”? Чому в ч. 2 ст. 1 Загальної частини КК України (в авторській Концепції...) йдеться про об’єкти кримінально-правової охорони і не згадуються суб’єкти? Чому раптом у розділі III “Злочини проти держави” як критерій поділу складів злочинів на види обрано **предмет злочину**: “Глава 2. Злочини проти державної символіки та об’єктів національної, культурної спадщини”?

16) Авторка пише: “Ми підтримуємо ідею створення окремого нормативного акта – Закону (Кодексу) України про проступки, який створить підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від адміністративної, так і від кримінальної відповідальності” (С. 209, С. 16 автореферату).

А яку ж назву матиме цей вид відповідальності? Це запитання – складне, воно не є докором на адресу дисертантки. Якби я (чи хтось інший) міг відповісти сьогодні на цей виклик, то щиро допоміг би пані Юлії. Втім є додатковий привід замислитися. Привертаю увагу ще до однієї праці Д.С. Азарова. Він висунув наукову гіпотезу про доцільність переосмислення панівного підходу до поділу юридичної відповідальності на види “за галузевою ознакою” та переорієнтації на класифікацію залежно від характеру обмежень, що становлять сутність такої відповідальності; це дозволить виокремити два види такої відповідальності: відновлювальну (компенсаційну) і каральну (штрафну). Актуалізована проблема довгий час залишалася “приспаною”, вона заслуговує стати предметом наукового дискурсу і подальшого дослідження. Див.: Азаров Д.С. Кримінальна та адміністративно-деліктна відповідальність. *Наукові записки НАУКМА*. Юридичні науки. 2018. Том 2. С. 99–109.

...

18) Дисертантка пропонує внести певні корективи до Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 21 квітня

2015 р. № 223/2015. Вважаю за необхідне вести мову про ухвалення відповідного Закону про помилування, а не про вдосконалення підзаконного акта.

19) Незрозумілим є сумнів авторки щодо відповідальності держави-агресора, держави-окупанта: “...постає питання: покладаючи на РФ відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, **чи передає Україна РФ обов’язок притягувати до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів** ...Отже, питання про те, **як Україна поставиться до вироків, які були винесені на її тимчасово окупованій території**, має ідеологічне значення. Від вирішення цього питання залежить легітимність державної влади України” (виділено мною – А.М.). – С. 306.

Поза всяким сумнівом: всі рішення органів квазідержавних утворень обов’язково будуть переглянуті Українською державою. А відповідальність РФ стосується агресії й окупації нею окремих територій, і відповідно діянь, які від її імені вчиняються на нашій землі.

20) Зроблено хибний висновок стосовно потерпілого у складах злочинів проти здоров’я населення: “...потерпілою стороною в результаті вчинення даних злочинів є населення України” (С. 335).

Це твердження суперечить КК і КПК України.

21) Некоректною є думка про те, що акти про помилування Президента України належать до нормативних актів (С. 356). Такі укази Глави держави є актами правозастосування.

22) Рішенням Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України зазначена стаття була визнана неконституційною. Авторка погоджується з таким висновком і підкреслює: “Як виявилось, основоположні принципи правової системи України не були дотримані” (С. 363–364).

Очевидно, подібне схвалення є недостатньо обґрунтованим. Можна припустити, що це Рішення належить до контроверсійних. Не випадково четверо суддів із вісімнадцяти голосували проти такого рішення. Цілком зрозуміло, що воно матиме негативні наслідки – окрім політичних і репутаційних ризиків для держави, детермінує руйнацію важливої складової нормативної системи протидії корупції. З приводу цього Рішення див., зокрема: “розбіжну думку” судді С.П. Головатого, окрему думку суддів В.П. Колісника, В.В. Лемака, І.Д. Сліденка; ґрунтовний Висновок AMICUS CURIAE “Про конституційний Суд України” щодо відповідності Конституції України статті 368-2 Кримінального кодексу України, який підготовлений у межах програми Європейського Союзу “Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні” (EUACI) та оприлюднений ще у червні 2018 р. У Висновку “друга суду” на підставі аналізу міжнародних стандартів у сфері протидії незаконному збагаченню, зарубіжної судової практики та українського законодавства авторитетні спеціалісти переконливо стверджують про відповідність ст. 368-2 КК України Конституції України. URL: <https://euaci.eu/ua/what-we-do/resources/vysnovok-amicus-curae-on-constitutional-court?fbclid=IwAR2ZlshXtXHDjZ2YfDufSemSuJOKusCQdec75jRYRmhmA8k7fs72q30-KRk> (дата звернення: 27.04.2019).

23) Авторка зазначає, що “при розробці нового КК України особливу увагу слід звернути на злочини проти політики, ідеології та злочини ідеологічного характеру” (С. 25 автореферату, С. 386, 387 дис.). По суті, йдеться про **політичні злочини**. Ця проблема, за всіх часів – надзвичайно актуальна, складна і вразлива. Важливо, зокрема, розмежовувати ознаки політичного злочину і політичну діяльність опозиції. Пригадаймо, якої шкоди завдало народові існування складу політичного злочину, передбаченого ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація та пропаганда). Основна властивість політичних злочинів – політичний мотив діяння. Його поняття розкрито (юридично не бездоганно) у Законі України “Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років” від 17 квітня 1991 р. № 962-ХІІ *{назва Закону в редакції Закону № 2325-VIII від 13.03.2018}*: “політичний мотив – застосування репресій проти особи, яка сповідувала певну ідеологію, дотримувалася чи здійснювала вираження поглядів, цінностей, позицій, вчиняла дії, що суперечили ідеології комуністичного тоталітарного режиму, на підставі того, що така особа становила реальну або потенційну небезпеку для радянської влади, радянської держави чи радянського ладу”.

В Україні захищена дисертація Г.В. Маляр на тему “Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології” (2010 р.). На її думку, “політичний злочин – це умисне суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідними міжнародно-правовими актами та/або криміналізоване національним законодавством, що вчиняється з політичного мотиву і є однією з протиправних форм боротьби за владу в державі чи на міжнародному рівні”.

У дисертації аналізована проблема залишилася поза увагою авторки, навіть саме поняття політичного злочину не вживається. До речі, корисним для пізнання цієї проблеми стане в нагоді також монографія: Зелінська Н.А. Политические преступления в системе международной преступности. Одес. нац. юрид. академия. Одесса: Фенікс, 2003. 400 с.

24) Авторка стверджує, що правова ідеологія забезпечує порядок та справедливість у суспільстві (С. 399, С. 12 автореферату). Мабуть, по-іншому відбувається: порядок та справедливість у суспільстві забезпечує належна, дійова правова система, яка озброєна відповідною ідеологією.

25) Безпідставно пропонується декриміналізувати виготовлення і поширення комуністичної та нацистської символіки (злочин середньої тяжкості, передбачений ст. 436-1 КК України) – визнати такі дії проступком.

26) В аспекті розуміння кримінально-правової ідеології авторка використовує поняття “свідомість” і “підсвідомість” людей, на які ідеологія здійснює вплив (С. 12 дис., С. 13 автореферату).

За тлумачним словником, **свідомість** – це “процес відображення дійсності мозком людини, який охоплює всі форми психічної діяльності й зумовлює цілеспрямовану діяльність людини”; **підсвідомий** – “не цілком усвідомлений (про почуття, думки, уявлення і т. ін.), який не контролюється свідомістю; інстинктивний”.

За такого розуміння стану підсвідомості – авторське визначення поняття кримінально-правової ідеології (в частині впливу на підсвідомість) – це насильство над людиною.

Залишається відкритим питання, у якому співвідношенні перебувають такі поняття, як: форми і види вини та “підсвідомість”; “осудність” та “підсвідомість”; “обмежена осудність” та “підсвідомість”.

На мою думку, ідеологію можна визначити (в образному її сприйнятті) як складну духовно-інженерну конструкцію, що має відповідний вплив на окрему людину та суспільство в цілому. Такий вплив може бути природно ціннісним або навпаки – шкідливим, який перебуває за межами людиноцентризму.

4. Зазначу також: авторкою, на жаль, не використані такі важливі для її дослідження джерела:

– Вже згадана стаття Миколи Михайловича Амосова “Ідеологія для України”. Зеркало недели. 1997. № 16. 18 апреля.

– Документ Венеційської комісії “Rule of Law Checklist” – як інструментарій для діагностування стану дотримання принципу верховенства права в реальному житті кожної країни.

– Праця Голіка Юрія Володимировича “Социалистическая идея и необходимость ее отражения в уголовном законе и уголовном праве. Аналитический доклад”. СПб: Издательство Р. Асланова “Юридический Центр Пресс”. 2007. 66 с.

– Зелинская Н.А. Политические преступления в системе международной преступности. Одес. нац. юрид. академия. Одесса: Фенікс, 2003. 400 с.

– Монографія Загинеї Зої Аполінаріївни “Кримінально-правова герменевтика”. К.: Видавничий дім “АртЕк”, 2015. 380 с., а також відповідна докторська дисертація.

– Навроцька В.В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоіудейського та сучасного кримінального права й процесу. К.: Видавничий дім “АртЕк”, 2016. 224 с.

– Рецензія на зазначену працю:

Бочаров Д.О. Розіп’ясти (,) не можна (,) виправдати. *Криміналіст першодрукований*. 2017. № 14. С. 138–147.

Завершуючи аналітичний огляд дисертації, наголошую на такому.

1) Давно маю бажання винести на обговорення одну думку. Вважаю за доцільне, аби відповідні державні стандарти передбачили обов’язок видавця позначати у вихідних відомостях автореферату дисертації, окрім прізвища автора, і прізвище наукового керівника (консультанта). Це буде виявом справедливості, гордості та відповідальності обох учасників підготовки такого виду дослідження. Або стане виразним свідченням відсутності зазначених почуттів у конкретних персон, здебільшого – через відповідну реакцію читача.

2) Важливо спростувати можливі сумніви про те, чи підготовлена дисертація у межах визначеної спеціальності.

Наказом МОН України від 28 грудня 2018 р. № 1477 затверджено як рекомендаційний примірний перелік та опис предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 “Право”, за якими проводиться захист дисертацій у спеціалізованій вченій раді.

Відповідно до цього наказу предметний напрям досліджень “2.8. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” орієнтує на необхідність дослідження такої зокрема проблеми, як “кримінальне право та кримінально-

правова політика”. У свою чергу, пізнання кримінально-правової політики можна визнати продуктивним лише за наявності одночасного дослідження відповідної ідеології.

Якось професор П.Л. Фріс зазначив: “Фактично на сьогодні в нашій країні здійснюється правова політика за відсутності правової ідеології”. Є підстави уточнити цю думку: “Без правової ідеології немає **правової** політики”.

Викладені критичні міркування не можуть похитнути засадничі положення праці. У своїй більшості зауваження стосуються спірних аспектів, або ж мають рекомендаційний характер.

Отже, рецензована дисертація **Ю.Ю. Коломієць** містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у галузі кримінального права, що розв’язують важливу наукову і прикладну проблему – авторкою розроблена та ефективно апробована концепція кримінально-правової ідеології в Україні (визначені її поняття, мета, завдання, принципи та функції), а також сформульовані пропозиції щодо подальшого розвитку національного кримінального законодавства в умовах глобалізації.

Праця **Коломієць Юлії Юріївни** відповідає вимогам, які передбачені пунктами 9, 10, 12, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а сама здобувачка на основі публічного захисту заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Отримано 11.06.2020